

RAFFAY ERNŐ

A KIEGYEZÉS ÉS MÉRLEGE

1. BEVEZETÉS

A leverett forradalom után, 1849. október 6-án Pesten kivégezték gróf Batthyány Lajost, Aradon pedig „főzlázadó Kosuth-kutyáknak” csúfolt tábornokainkat. Az országból menekült, ki merre látott: sok katonánk az USA hadseregébe lépett, mások a török szultán katonái lettek, arra számítva,

Tompa Mihály (Vasárnapi Ujság, 1856. április 20.)

hogy részt vehetnek a soron következő orosz-török háborúban.¹ Ismét mások részt vettek az olasz egység-mozgásban: ma az olasz nemzet megbecsült hősei.² Nem véletlen ez: a 19. század közepétől a magyar katona s a magyar tiszt „keresett cikk” volt a világ hadszínterein, ugyanis katonáink nemcsak puskaport szagoltak, hanem hosszú hónapokon át, együtt, több irányból támadó két nagyhatalom hadseregei ellen harcoltak. Sok ütközetben győztesen.³

Az ország osztrák és orosz katonai megszállás alá került, s 1850–51 fordulóján, Baracskán, Vörösmarty Mihály ezt írta: „*Most tél van és csend és hó és halál*”⁴. Az ország áprilisi törvények szerinti függetlensége elveszett, hagyományos közigazgatását megszüntették, s a bezirkok (kerületek) élére (általában cseh nemzetiségű) bezirkereket nevezett ki az osztrák kamarilla. Sőt, a Délvidéken létrehozták a Vojvodina Srbska (Szerb Vajdaság) nevű közigazgatási egységet.⁵ Természetesen az unió Erdéllyel is elvesztett.

A helyzet eszköz és lehetőség nélküli: teljességgel kilátástalannak látszott.

Azonban „Az Úr csodásan működik, de útja rejtve van”. Nem sokkal az után, hogy Batthyány Lajos gróf felesége, Zichy Antónia grófnő, férje megöletése miatt megátkozta a Habsburg Házat, Ferencz József császár legközelebbi rokonai, családtagjai (testvére, fia, felesége), valamint főhercegek s főhercegnők, gyerekek és felnőttek egymás után szenvednek kínhalált.⁶

¹ A Washington melletti dombokon fekvő hatalmas arlingtoni katonai temetőben többórás séta, amíg az ember végiglátogatja az ott fekvő magyar tisztiek sírjait. A török haderő legismertebb „magyar” tábornoka Bem József, akiből török pasa lett.

² Például Türr István, olasz királyi altábornagy, aki majd a kiegyezés után hazatér.

³ Nem véletlen az sem, hogy August von Mackensen tábornagy olyan nagy mértékben becsülte a magyar katonákat, hogy amikor 1916. december 6-án egy szál lovaglópálcával a kezében bevonult Bukarestbe, maga mellé két testőrt választott: két magyar őrmestert. A két altiszt Tisza grófhhoz írt levelét megtaláltuk a levéltárban.

⁴ VÖRÖSMARTY Mihály: *Előszó*.

⁵ 1914 előtt a szerb politikusok, akik el akarják venni Magyarországtól a teljes Dél-Magyarországot (a Balaton délnyugati csücskétől, Pécstől és Komlótól északra, Szabadkától és Szegedről északra, valamint Temesvártól keletre!) eső területeket, majd erre a szerb vajdaságra hivatkoznak, mint leendő hódításuk történelmi előképére. Napjainkban pedig műveletlen magyar politikusok és újságírók a Magyar Királyság déli területeit Vajdaságnak nevezik.

⁶ E rémtörténet egyik legjobb összefoglalása: SZATHMÁRY István: *Lesújtott az atok a gyilkos családjára*. SZOLJON honlap, 2011. október 11. <http://www.szoljon.hu/jasz-nagykun-szolnok/magazin/lesujtott-az-atok-a-gyilkos-csaladjara-405485/>

Az itthon maradt magyarok behúzódtak házaikba (kastélyba, kúriába, polgárházba, kunyhóba), s várták a jobb időket. A forradalom tüze csak a csatatéren hamvadt el, a lelkekben (s a lélek a legfontosabb) általában égett tovább. Tompa Mihály 1850-ben még ezt írta *A gólyához* című versében:

*Csak vissza, vissza! dél szigetje vár;
Te boldogabb vagy, mint mi, jó madár.
Neked két hazát adott végzeted;
Nekünk csak egy volt! az is elveszett!*

*Repülj, repülj! és délen valahol
A bujdosókkal ha találkozol:
Mondd meg nekik, hogy pusztulunk, veszünk,
Mint oldott kéve, széthull nemzetünk...!*

1851 egy szép áprilisi napján Arany János egy versében már egy hazatért bujdosó „Beszél a szabadság véres napjairul”.⁷ Az 1850-es évek közepétől Európában újabb politikai-katonai földrengések keletkeznek: az évtized végén Ausztria vereséget szenved Észak-Itáliában. Az olasz katonák között ott vannak a '49-es magyar katonák és tisztek, s az országba erről beszivárgó hírek komoly erőt adnak a magyaroknak. S amikor a császár nemsokára összehívja a magyar országgyűlést, olyan helyzet alakul ki, amit legpontosabban Illyés Gyula nagy verse fejez ki:⁸

Forget not the field...
Moore után, Arany, Petőfi, Vörösmarty nyomán

*Ne feledd a tért, ahol elestek ők,
a földet se feledd,
bárhon hulltak el ők, fajtánk hű férfiai, az a föld
szent ügy hős-helye lett.
Mert hol tiszta ügyért s így lám temiattad – érted is hulltak el
ők:
terül az bárhol, a föld
rejtelmesen egy terület!
Úgy az övék, hogy már a tied.
Ne feledd hát a teret, hol bár a lebírt had
bár legutolsó hátvéde ledőlt!*

*Míg nem feledelek:
Nem nyugszanak ők. Nem holt, nem letiport sereget
emészt el ott – vagy akárhol – a sírhant.
Új hont érlel a föld.*

Lassan elérkezett a politikai kikelet ideje. A császár, látva a birodalom egyre rosszabb kül- és belpolitikai helyzetét, 1860. október 20-án az Októberi Diplomának nevezett kéziratot adta közre, amelyben oldotta a korábbi abszolutista alávetést. Élt akkoriban egy zalai nemes úr, Deák Ferenc, aki gyakorlatilag vagyontalan⁹, és politikai lehetőségeit tekintve eszköztelen volt. Mégis, amikor kijelentette, hogy nem ért egyet a Diplomával (kevesli a benne foglaltakat), e császári kísérlet összeomlott. Kiderült ugyanis, hogy Deáknak meglepően nagy a tekintélye a társadalom alapját képező három társadalmi csoport, az arisztokrácia, a középnemesség és a parasztság előtt.¹⁰ Erre az elutasításra volt a Rainer főherceg-miniszterelnök által vezetett bécsi kormány válasza a Februári Pátens (1861), amely Ausztriában kis lépés volt az alkotmányosság felé, a Magyar Királyságban azonban visszatérés az abszolút kormányzáshoz. Ezt akkoriban a magyarok egyszerűen csak önkényuralomnak nevezték.

2. AZ OSZTRÁK CSÁSZÁR ÉS DEÁK FERENCZ ELSŐ TALÁLKOZÁSA

A politikában egy személyes találkozásnak néha nagyobb a jelentősége, mint az elvi vitáknak, vagy az ideológiai álláspontoknak. 1860. december 19-én báró Vay Miklós kancellár megkérte gróf Lónyay Menyhértet, kérdezze meg Deákot, találkozná-e a császárral, aki szívesen fogadná. Deák így válaszolt Vaynak: „Kötelességemnek tartom Ő Felsége parancsának engedelmeskedni, s ha valami közbe nem jön, értem egészségem tetemes változását, szerdán este Bécsben leszek.”¹¹ A császár 1860. december végén fogadta Deákot. Lett-e valami eredménye e találkozásnak? Deák 1861. január 9-én levelet írt sógorának, amelyben beszámolt a történetekről: „Írtam múltkori levelemben, hogy arra nézve, mi valószínűleg történni fog, épen annyit tudtam, midőn Bécsből

⁷ ARANY János: *Családi kör* (1851. április 10.)

⁸ ILLYÉS Gyula: *Ne feledd a tért...* (1981)

⁹ Deák 1852-ben eladja kehidai kúriáját s a néhány száz holdas földbirtokát s Pestre költözik, az angol Viktória királynőről elnevezett fogadóba. Ez az épület lesz a hazai politikai élet központja.

¹⁰ A parasztság talán inkább „Kossuth apánk” emlékéhez ragaszkodott.

¹¹ DEÁK Ferencz beszédei. Összegejtötte KÓNYI Manó. Budapest 1882–1886. Franklin-Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda. II. kötet. MEK: <http://mek.oszk.hu/02200/02213/html/05.htm#80>

visszajöttem, mint midőn oda mentem. És ez engem legkevésbé sem lepett meg, mert meg voltam győződve: hogy a császár nem azért rendelt fel minket, hogy nekünk elmondhassa, Ő mit akar cselekedni, hanem egyedül azért, hogy tőlünk is megkérdezze, mi hazánkban némely egyes tárgyakra nézve a vélemény. Azon rövid fél óra, mit nála

kívánja. Hol azon ember, ki a végleges megállapodás előtt felelős miniszteri tárczát merne elfogadni? Az alapot még csak a jövő országgyűlésének kell teremteni, megszilárdítani.

Egyébiránt meggyőződése: hogy Magyarország kétesebb helyzetben még nem volt, mint jelenleg. Még akkor is: ha

„A nemzetiségek, melyek teljesíthetetlen követelésekkel lépnek fel, horvát, rác, oláh, mindenik külön álló politikai nemzetnek akar tekintetni, s oly igényekkel áll elő, miknek teljesítése az országot feldarabolná, Magyarországot megszüntetné”

töltöttem, elgondolhatod, mennyire csekély lett volna mind azon tárgyaknak fejtegetésére, miket Ti magatokban képzeltek. Elmondom kivonatát azoknak, mikről a császár szólt, s abból megítélheted, mennyire tévedtek, midőn e beszélgetésnek némi jelentőséget tulajdonított. Szólt ő fölsege az országgyűlésről s elmondá: hogy ő azt minél előbb össze fogja hívni, s kérdezett: ha a választások jól fognak-e kiütni? Szólt ő fölsege a Vojvodina visszakapcsolásáról és arról: hogy a magyar országgyűlésének a szerbek kívánatait méltányolni kell, s nem jó volna őket eltaszítani. Szólva arról: hogy ő nemcsak Magyarország királya, hanem a többi tartományok fejedelme is lévén, azok érdekeit sem mellőzheti, mondotta, hogy óvatosságot és méltánylást vár azon kérdések megoldásában, mik az egész birodalommal közösek, minő a pénzügy és hadügy, melyek megoldása legtöbb nehézséggel jár; mondotta: hogy nem tudja, miért nem akarnak a magyarok a közös ügyekre közös birodalmi tanácsot, vagy birodalmi országgyűlést. Ezekről szólt a császár, ezekre feleltem én röviden.

Ezekből láthatod, hogy miniszterségről, vagy miniszteriumnak az országgyűlés előtti alakításáról szó sem volt. De a kinek tiszta fogalma van a felelős miniszteriumról, nem is tarthatja lehetőnek alakítását a koronázás előtt. Hiszen a miniszteriumnak biztos alap kell, oly alap, melyet fejedelem és nemzet mint tetteleg fennállót elfogad s elismer. Ilyen alap nálunk jelenleg még tetteleg nem létezik. Mi az 1848-diki törvényeket egész terjedelmökben kívánjuk alapul tekintetni. Ő felsége sok részben közelít ugyan azokhoz, de némely részben azokat módosíthatni

minden oldalról legjobb szándékot teszünk fel, ha sem ott fenn absolutisticus czélok, sem itt alant forradalmi túlfeszített remények nem léteznének is. Négy fontos kérdésnek czélszerű megoldását majdnem a lehetetlenséggel határosnak tartom.

Egyik s talán legnehezebb a pénzügy. Az óriási terheket, akár együtt kezeljük azokat, akár megosztjuk, nem leszünk képesek elbírní. Ha ma felosztanák közöttünk az államadósságokat, reánk aránylag a kedvezőbb esetben is olyan osztalék jutna, melynek kamatai, a hadsereg arányos részének ellátása, a közigazgatás költségei: a jelenleg fennálló felette terhes direct és indirect adók összegéből ki nem kerülne, hanem azon adók tetemes emelését igényelné, a mit senki nem akarhat, nem javasolhat. Az adósságokból pedig ki nem fogunk bújhatni, még akkor sem, ha a birodalomtól elszakadnánk, mert azok legnagyobb része, talán másfélezer millió, a külföldön van, a külhatalmasságok pedig el nem néznék: hogy az ő alattvalóik másfélezer millió forintot elveszítsenek, mint el nem nézték akkor, mikor Belgium Hollandtól elszakadott, hanem az adósságokból nagyrészt Belgiumra róttak, mely azt mai napig is fizeti. Másik fontos kérdés a hadügy. Sem a császár, sem a német státusférjak, sem a hadsereg bele nem fognak abba egyezni, hogy a hadsereg kétfelé szakíttassék, s inkább készek lesznek az extremumra. Harmadik nehéz kérdés a nem magyar nemzetiségek, melyek teljesíthetetlen követelésekkel lépnek fel, horvát, rác, oláh, mindenik külön álló politikai nemzetnek akar tekintetni, s oly igényekkel áll elő, miknek teljesítése az országot feldara-

Teleki László 1861-ben, Barabás Miklós festménye

bolná, Magyarországot megszüntetné s legfeljebb egy új szövetségi államot hozna létre, melyben, a magyar faj az ország közepén természetes védhető határok nélkül csak töredéket képezne. A negyedik nehéz kérdés az: miként intéztessenek, és vezettessenek a birodalomnak oly közös ügyei, miket szétválasztani lehetetlen, mint például a külügy, mert hiszen egy birodalomnak két külügyminisztere, két külpolitikája nem lehet, a kereskedelmi ügy különvontatásában, és több mások.”¹²

Amiatt idéztük hosszabban Deák levelét, mivel pontosan felsorolta benne azokat az ügyeket, amelyek megoldása nélkül elképzelhetetlen volt bármiféle megegyezés az Ausztriai Ház és a Magyar Királyság között. Deák helyesen

látta mind a bel-, mind a külpolitikai, mind a gazdasági összefüggéseket. Ha csak e levelét is nézzük, látszik, hogy a későbbi kiegyezés minden lényeges pontja, megoldandó súlyos feladata ott volt a fejében. A kérdés az volt: a császár mikor s mennyit fogad el a magyar javaslatokból?

Mégis, megtörtént az első találkozás. Kónyi Manó ezt írja a levél után: Deák „Egészen másnak képzelte – így szólott Vay Miklós báróhoz – a császárt. Van esze és szíve. Meglepte, hogy mennyire alaposan ismeri az ügyeket s mily lelkiismeretességgel tárgyalja azokat. Ő felsége Vay Miklós báróhoz Deák Ferenczről így nyilatkozott: Ez azután a tétől talpig becsületes, erős meggyőződésű ember. És milyen a logikája! Csakhogy sokat tart kivihetőnek, a mi alig leküzdhető akadályokba ütközik.”¹³

3. A KIEGYZÉS ELŐTÖRTÉNETE: A DUÁLIS ÁLLAMJOGI RENDSZER LÉTREJÖTTÉNEK ELEMEI

a) Kísérlet az abszolutisztikus és a félalkotmányos kormányzás bevezetésére (1859–1861)

1861 tavaszán indul az a folyamat, amely a kiegyezéshez vezet. Fontos időszak ez a hat-hét év, ugyanis mind a magyar vezető politikusok között, mind a császár környezetében tisztázódnak a célok, a szándékok, az erőviszonyok és a lehetőségek.

A helyzet végül oda vezetett, hogy 1861. április 2-ára a császár (jogalap nélkül ugyan, hiszen nem volt koronázott magyar király) összehívta a magyar országgyűlést. A képviselők mintegy 40%-a tagja volt az 1849-es Képviselőháznak. A képviselők majdnem 1/7-e 1849 után börtönt viselt. Minden nyolcadik képviselő valamelyik hazai nemzetiségi csoporthoz tartozott.¹⁴ A Képviselőház tagjai óriási többségének politikai célja az 1848. áprilisi törvények visszaállítása volt. A képviselők nem tudták, ám tény, hogy a bécsi kormány titokban elkészítette a Képviselőház feloszlatásának és az esetleges ostromállapot bevezetésének terveit.

Ami a magyarokat illeti, természetesen két táborra szakadtak, s helyenként jobban gyűlölték egymást, mint a közös ellenséget. Létrejött ugyanis (Teleki László gróf,

¹² Uo.

¹³ Uo.

¹⁴ HANÁK Péter – ERÉNYI Tibor – SZABAD György (szerk.): *Magyarország története 1849–1918*. Budapest 1972. Tankönyvkiadó. 106. Az idézett adatok a Szabad György által írt egyik fejezetből származnak.

majd Tisza Kálmán nagybirtokos nemes úr vezetésével) a Határozati Párt, s Deák Ferenc vezetésével a Felirati Párt. Közöttük a legfontosabb vitapont az ún. *közjogi kérdés* megoldásában volt.¹⁵ Telekiék az Ausztriai Házhoz való magyar viszonyt keményebben akarták kezelni, míg Deák a békésebb megoldást javasolta. A két nagy személyiség közötti képviselőházi vita hajnalán gróf Teleki László agyonlőtte magát.¹⁶ Teleki után e párt vezetője Tisza Kálmán lett.

ezek oly alkotmányellenes lépések, melyek a sanctio pragmaticát lényegében támadják meg, mellőzve mindazt, mi abban, mint alapszerződésben, a nemzet biztosítására fel-tételképen határozottan kikötöttet, s alig hagyva egyebet mint az uralkodóháznak örökösödési jogát.”¹⁹

Deák beláthatta, hogy a császárral történt személyes találkozás nem sokat ért, s úgy értékelte, hogy a kamarilla kérlelhetetlensége miatt határozottabb hangot kell meg-ütnie. Beszédét ezért így fejezte be:

„Ha kell, tőrni fog a nemzet, hogy megmentse az utókornak azon alkotmányos szabadságot, melyet őseitől öröklött. Tőrni fog csüggedés nélkül, mint ősei tőrtek és szenvedtek, hogy megvédhessék az ország jogait”

Deák és pártja ettől kezdve több feliratban hozta Ferencz József császár tudomására politikai szándékait. Már az első felíratra elutasító válasz érkezett.¹⁷ Emiatt Deák 1861. augusztus 8-án elmondta hosszú (fölolvasva több órán át tartó¹⁸) második felirati javaslatát. Ebben igen részletesen megcáfolja az osztrák kormány minden érvét. Talán legfontosabb mondatai ezek:

„Felséged a sanctio pragmaticának ellenére absolut hatalommal függesztette fel alkotmányunkat és törvényeinket, s ezen absolut hatalmú felfüggesztést most sem akarja megszüntetni. Alkotmányunknak csak töredékeit ígéri vissza, elvonva tőlünk a leglényegesebb jogokat. Alaptörvényeinket önhatalmával eltörli s azok helyébe császári diplomát és pátenst állít, miket általunk is alaptörvényeknek kíván tekintetni. (...) Fogadjunk el octroyirozott rendeleteket alaptörvény gyanánt, készítsünk törvényeket a legfontosabb közjogi kérdések fölött, s tegyük mindezt távollétében s egyenes mellőzésével a meg nem hívottaknak, kiket az ország jogai ép úgy illetnek, mint minket. Mind-

„Lehet, hogy nehéz idők következnek ismét hazánkra, de a megszegett polgári kötelesség árán azokat megváltanunk nem szabad. (Közhelyeslés) Az ország alkotmányos szabadsága nem oly sajátunk, melyről szabadon rendelkezhetnénk; hitünkre bízta a nemzet annak hű megőrzését, s mi felelősek vagyunk a haza s önlelkiismeretünk előtt. (Közhelyeslés) Ha kell, tőrni fog a nemzet, hogy megmentse az utókornak azon alkotmányos szabadságot, melyet őseitől öröklött. (Úgy van!) Tőrni fog csüggedés nélkül, mint ősei tőrtek és szenvedtek, hogy megvédhessék az ország jogait; mert a mit erő és hatalom elvesz, azt idő és kedvező szerencse ismét visszahozhatják; (Óriási zajban kitörő közhelyeslés, viharos köztetszés és hosszas éljenzés.) de a miről nemzet, félve a szenvedésektől, önmaga lemondott, annak visszaszerzése mindig nehéz és mindig kétséges. (Igaz! Úgy van!) Tőrni fog a nemzet, remélve a szebb jövőndőt s bízva ügyének igazságában.” (Óriási zajban kitörő közhelyeslés, léget rázkódtató taps, szűnni nem akaró viharos általános éljenzés.)²⁰

¹⁵ Akkoriban (s ez így maradt meg a történész szakirodalomban) a magyar-osztrák viszonyt, annak minden összetevőjével együtt nevezték közjogi kérdésnek.

¹⁶ Az akkori rendőrségi vizsgálatra alapozva, azóta is jó néhány történészi és kriminológiai szakírás foglalkozik e furcsa halálesettel. Néhányan – nem is megalapozatlanul – Teleki gróf meggyilkolását tartják realitásnak. Teleki László grófnak néhány éve szép, ember nagyságú szobra látható a VIII. kerületi Teleki téren. Ezért köszönet illeti Kocsis Máté urat, a kerület polgármesterét.

¹⁷ Deák az első felirati javaslatát 1861. május 13-án terjesztette a Képviselőház elé. Ld. SZILÁGYI Sándor (szerk.): *A magyar nemzet története*. Budapest 1895. E tíz kötet bevezetőjét Vaszyar Kolos bíboros, utószavát Jókai Mór írta. Online: <http://mek.oszk.hu/00800/00893/html/doc/c400575.htm>

¹⁸ Deák megkérte egyik képviselőtársát, olvassa föl a hosszú érvelést, majd az utolsó oldalakat maga mondta el.

¹⁹ SZILÁGYI i. m.

²⁰ *DEÁK Ferencz válogatott munkái*. Kiadta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta FERENCZI Zoltán. Budapest é. n. [Több kiadás.] Lampel R. Könyvkereskedése. 250. o.

Deák e beszédével/feliratával gyakorlatilag a nemzet nevében megszüntette a tárgyalást az Ausztriai Házsal. A császár válasza a várt volt: 1861. augusztus 22-én föloszlatta az országgyűlést. A közben összeült megyegyűléseket helyenként erőszakkal verték szét.²¹ A képviselőház föl-oszlatása tipikusan rossz Habsburg-döntés volt: a bölcs megegyezés helyett az erőszakot választották. Ezzel a ma-

Az idős Wenzel Lustkandl 1906 előtt

gyarok között izzító levegő került a hamu alatt szunyókáló parázsra.²²

A „két haza” másikában, az Erdélyi Nagyfejedelemségben is hasonló volt a helyzet. 1861. november 4-ére összehívták az ottani országgyűlést, azonban az erdélyi magyar vezetők lemondtak hivatalukról, így az ottani országgyűlésen sem ért el semmit a Habsburg-ház.

Ez az egész folyamat (1859–1861) azt mutatta meg, hogy miközben az Ausztriai Ház ereje csökken, azonközben új-raeled az ellenállás az abszolutisztikus erők ellen.

A császár azonban kibontakozást keresett.

1862 végén fölkererte gróf Apponyi György országbírót, al-kosson kibontakozási tervet.²³ Apponyi kidolgozta munká-ját, amelyben „egyenjogú dualizmust” javasolt; a külügyet és hadügyet közös ügynek tervezte, közös birodalmi kor-mányt javasolt, s a közös ügyek tárgyalására delegáció lét-rehozását.²⁴ Apponyi tervét azonban 1863 tavaszán az oszt-rák koronatanács elvetette: bizonyára túl soknak találták a magyaroknak adott „engedményeket”. Sőt, például börtönbe zárták *A Hon* című újság szerkesztőjét, Jókai Mórt, több hírlapíróval együtt. Látható, hogy továbbra is a kemény kéz politikája érvényesült a magyarokkal szemben.

b) Nagyvonalú magyarok: Deák vitáitól gróf Andrássy Gyula kormányának megalakulásáig (1865–1867)

Az idők azonban változnak, s néha onnan jó a segítség, ahonnan nem is várnánk. 1865 elején ugyanis egy Wenzel Lustkandl²⁵ nevű fiatal, karrierre éhes, osztrák jogtudor megjelentette egy, a magyar államjoggal foglalkozó köny-vét. Ebben közvetett módon azt sugallta, hogy az 1848. évi áprilisi törvényeket nem lehet újra életbe léptetni, mi-vel a magyarok eljátszották az erre való jogukat. Ez a fur-csa-vicces okoskodás amiatt jó, hogy Deák Ferenc érvekkel válaszoljon rá: a Schmerlinget védő műre 171 nyomtatott oldalal könyvben válaszolt, *Adalékok a magyar közjoghoz*.

²¹ SZILÁGYI i. m.

²² A Szilágyi által szerkesztett egyik kötetben olvasható: „A megyék különben igyekeztek mindjárt az októberi diplomára következő szabad mozgást s az országyűlés előkészületeit a tüntetésekre használni fel s ekképp borsot törni a hatalom orra alá. Sorra megválasztották bizottsági tagjaik közé az emigránsokat, sőt III. Napoleont, Garibaldit s másokat. Sáros megyében kezdték az ilyenmű tüntetést, megválasztva Ujházyt és Pulszkyt. Nógrád és egyéb vármegyék megválasztották Türrt, Kiss Miklóst stb. Nógrád és Győr vármegyék még Kossuth Lajost is bizottsági tagjaik közé sorolták, hasonlóképp Sepsi-Szentgyörgy.” SZILÁGYI u. o.

²³ Gróf Apponyi György (1808–1899) a reformkor konzervatív politikusa, 1848 március közepéig kancellár. Apponyi Albert édesapja.

²⁴ Szabad György szerint mindennek alapját egy A. Fischhof nevű osztrák liberális politikus és egy osztrák jogász, J. Unger vetette meg, Apponyi csak to-vábbfejlesztette. Ld: HANÁK – ERÉNYI – SZABAD i. m. 114.

²⁵ W. Lustkandl (1832–1906) a prágai Károly Egyetemen végezte jogi tanulmányait. Államjoggal foglalkozott, majd kiadta *Das ungarisch-österreichische Staatsrecht : zur Lösung der Verfassungsfrage; historisch-dogmatisch dargestellt*. Braumüller 1863. című könyvét. Lustkandl 498 oldalon át, politikai megszállottsággal bizonygatja, hogy a magyarok elveszítették korábbi „jogaikat”.

Az országgyűlés megnyitása Budán, 1861. április 6-án

Észrevételek Lustkandl Wencel munkájára (stb.) címmel. Deák, aki maga is jogász, az osztrákkal ellentétben nem politikai, hanem jogi bizonyítással semmisíti meg a magyar érdekekkel ellentétes nézeteket. Hosszú tanulmányának csak utolsó mondatait idézzük:

„Ha L. úr azok közé tartoznék, akik Magyarország ellenében az alkotmány-vesztés elméletét állítják fel, s nem tagadják ugyan, hogy Magyarországnak volt alkotmányos önállása, voltak törvényes jogai, hanem azt mondják, hogy a nemzet azokat elvesztette s többé vissza nem követelheti: nem feltűnk volna munkájára, mert azzal, a ki a törvényes jog ellenében a fegyverre hivatkozik, mint jog-alapra, vitatkozni nem lehet. (...) Azonban ő is azon végcélhoz akar jutni, melyhez az alkotmány-vesztés elmélete vezet: Magyarország alkotmányos önállásának és jogainak megtagadásához (...). Az alkotmány-vesztés elmélete a magyar közjognak múltját érintetlenül hagyja, csak a jelent támadja meg, hogy a jövőnek tabula rasát csináljon. L. úr a múltat is meg akarja semmisíteni, hogy ez által jog-alapot készítsen azoknak, kik a jövőt saját elméletök szerint akarják így alakítani.”²⁶ Deák ezzel az írásával azt nyilvánította ki, hogy a magyarság nem enged alkotmányos jogaiból. Ezek után komoly hírlapi vita alakult ki, majd miután Schmerling²⁷ kancellár lapja, a *Botschafter* 1865. április 9-i számában a magya-

rokat a Habsburg Birodalom-tóli elszakadással vádolta – Deák megírta a később húsvéti cikknek nevezett válaszát. A húsvéti cikkben Deák ismét megvédi a magyar ősi alkotmányt, emellett történelmi események felsorolásával bebizonyítja, hogy amikor a Habsburg-ház elfogadta s nem támadta a magyar alkotmányt, akkor a magyarok mindig a Birodalom mellett álltak, sokszor katonai erővel is védve a Habsburgokat. Deák cikkének történelmi jelentősége azonban mégsem ez, hanem annak a kimondása, hogy a jelenkor kibontakozása a közös érdekek kölcsönös elfogadása lehet csak. Ennek érdekében – s ez akkor a magyar érdek is volt! – Deák ezt írja: „*Egyik czél* tehát a birodalom szilárd fennállása, melyet nem kívánunk semmi más tekinteteknek alárendelni. *Másik czél* pedig fentartása Magyarország alkotmányos fennállásának, jogainak, törvényeinek, melyeket a *sanctio pragmatica* is ünnepélyesen biztosít, s melyekből többet elvenni, mint a mit a birodalom szilárd fennállhatásának biztosítása multhatatlanul megkíván, sem jogos nem volna, sem czélszerű. *Párhuzamosan*

Deák Ferenc, Székely Bertalan portréja, 1869

²⁶ DEÁK Ferenc: *Adalék a magyar közjoghoz. Észrevételek Lustkandl Wencel munkájára: »Das ungarisch-österreichische Staatsrecht«, a magyar közjog történelmének szempontjából.* A Budapesti Szemle 1865. I. füzetéből. Pest 1865. Kiadja Pfeifer Ferdinánd. 170–171. E könyv hasonló kiadása: Budapest 1987. Közgazdasági és Jogi Kiadó. Kísérő tanulmány: KOVÁCS István. Kovács ezt írja a Jegyzetek első mondtában: „Deák Ferenc Adalék a magyar közjoghoz c. tanulmányát 1864. december közepén adta át a szerkesztőségnek és az 1865 februárjában jelent meg a Budapesti Szemle 1865. évi első kötetének 1–153. oldalain.”

²⁷ Anton von Schmerling lovag (1805–1893), 1860-tól 1865. július végéig a Birodalom államminisztere.

A közös minisztériumok képviselői a delegációban (Vasárnapi újság, 1902. június 15.)

a magyar alkotmánynyal megfér a közös uralkodó alatt, a közös védelem mellett, a lajtántúli országok teljes alkotmányos szabadsága is. Nem állanak ezek ellentétben egymással; azt hiszszük, hogy megállhatunk egymás mellett, a nélkül, hogy egymást absorbeálni akarnók.”

Világosan leszögezi Deák, hogy a két cél (a Birodalom biztonsága és egysége, valamint a magyar alkotmány érvényesülése) nem áll ellentétben egymással; valamint – s ez a legfontosabb a cikkben – a Birodalom létét nem akarja alárendelni semmi másnak: azaz a magyarok elszakadásának sem.

Sőt, cikke utolsó mondataiban azt is leszögezi, hogy adott, törvény által megszabott módon együtt élhet egy Birodalmon belül az alkotmányos magyar és osztrák állam: „Mi nem akarjuk ezen alkotmányos önállást feláldozni csupán azért, mert a lajtántúli népek új alkotmányának egyes pontjai másképp hangzanak; de *készek leszünk mindenkor törvényszabta úton saját törvényeinket a birodalom szilárd*

fennállhatóságának biztosságával összhangzásba hozni, s a lajtántúli országok szabadságának és alkotmányos kifejlődésének útjában állani soha nem fogunk.”²⁸

Íme a nagyvonalú magyar álláspont: tárgyaljunk, egyezünk meg komoly, mindkét fél által törvényekben szavatolt módon a Birodalom egységéről, s ezen belül a magyar történelmi alkotmány tovább éléséről. Deák e mondataiba persze az is beleérezhető, hogy ellenkező esetben másról is lehet talán szó.

Ezek után fölgyorsultak az események.

1866 májusában Apponyi György gróf bécsi lapja több részletben közölte Deák kibontakozási tervét. Ebben a közös ügyek, a közös vám- és pénzügy-politikai kérdések, az országgyűlés összehívása, magyar kormány kinevezése szerepelt.

Ez év július végén lemondatták a bukott Schmerlinget, decemberre összehívták az új magyar országgyűlést. Ebben a Deák-párt nagy többségbe került, ami a kiegyezés-

²⁸ Uo. 265. Az idézetekben a dőlt betűs kiemeléseket e tanulmány írója eszközölte.

párti magyar politika győzelmét jelentette. Ausztriában gróf Belcredi alakított kormányt: ő a föderális Birodalom politikáját képviselte. A két fél között a legfontosabb vita a magyar áprilisi törvények elfogadása körül zajlott: Bécsben ezt a törvénycsomagot ugyanis túl soknak tartották. Ekkor, 1866 nyarán robbant ki a porosz-osztrák háború. Ausztria vereséget szenvedett. E vereség kedvező volt a magyarok számára, két vonatkozásban is. Először is a Habsburg-kamarilla magyarellenesszárnya politikai értelemben meggyöngült; az osztrák föderalisták nagyobb politikai nyomattal javasolhatták császáruknak a magyarokkal történő megegyezést. Másrészt pedig az osztrák vereség következtében a Habsburgok kiszorultak a német birodalomból: e háború ugyanis arról szólt, hogy Ausztria vagy Poroszország (másképpen nézve: a Habsburgok vagy a Hohenzollern-Sigmaringen-Ház) alkotja-e meg az egységes Német Birodalmat. Ez ismét a magyarok malmára hajtotta a vizet.

Gróf Andrássy Gyula (Vasárnapi Ujság, 1890. február 23.)

Az 1861. évi országgyűlés emlékérméje

Deák ekkor furcsa lépésre szánta el magát: kijelentette, hogy a magyarok Ausztria katonai veresége és meggyöngülése után sem kérnek többet, mint annak előtte. Álláspontja nem vehető a gyöngeség, hanem ellenkezőleg: a biztos szándék és az erő jeléül. Miközben Deák ezt mondta, a Habsburgok új kancellárja, Beust báró azt javasolta a császárnak, hogy egyezzen ki a magyarokkal. Beust világosan látta, hogy az Ausztriai Ház kizárólag abban az esetben képes nagyhatalmi állását megnyerni, ha a magyarokat megfelelő szinten bevonja a Birodalom életébe, vezetésébe. Beust ezzel nemcsak a császárt, hanem az erős katonai vezető csoportokat is megnyerte.

Az osztrák császár ezután már nem kivégeztetni akarta a „szép akasztottat”, hanem, miután Deák nem vállalta a kormányelnökséget, 1867. február 17-én (törvénytelenül ugyan, hiszen még nem volt magyar király) kinevezte magyar királyi miniszterelnökké gróf Andrássy Gyulát.

A következő, II. rész tartalma: Deák és Kossuth vitája; az 1867:12. tc. elemzése: a közözügyi rendszer; a gazdasági kiegyezés és az Osztrák-Magyar Birodalom gazdasága; Magyarország, a „liberális mintaállam”; a liberalizmus, mint nemzeti öngyilkosság bemutatása (törvények, a zsidóság beáramlása, a harmadik liberális nemzedék, mint a magyar keresztény nemzetállam egyik belső ellensége stb.); a nemzetiségi kérdés, különös tekintettel Tisza István gróf tárgyalásaira az erdélyi románokkal; az összeomlás külső és belső okai.